кредитування, що реалізується у таких формах, як здешевлення відсоткової ставки на кредит, відшкодування певної частки кредиту державою, звільнення від сплати боргу в перші роки після одержання позики, продовження строку повернення кредиту. Досвід країн Заходу з пільгового кредитування фермерських господарств довів свою ефективність щодо їх розвитку, тому в Україні його використовують досить широко.

За кордоном застосовується також фінансова підтримка малих сільськогосподарських підприємств у вигляді податкових пільг. Невеликі фермерські господарства з низькими доходами сплачують менші податки. Пільгове оподаткування встановлюється також у тих випадках, коли фермери беруть участь у виконанні державних програм, дотримуючись певних вимог під час їх виконання. Можуть застосовуватись податкові пільги також при реінвестиціях – на прибуток, який вкладається у розвиток виробництва.

У деяких країнах ЄС призначаються прямі дотації з державного бюджету малим аграрним підприємствам, які розміщаються у несприятливих умовах для господарської діяльності. Певні субсидії держави призначаються на боротьбу з вітровою і водною ерозією та карантинними сільськогосподарськими шкідниками. Фундаментальні наукові дослідження в аграрній сфері фінансуються переважно з державного бюджету, що сприяє підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. За рахунок державного бюджету в багатьох країнах фінансуються також система консультаційних пунктів, що сприяють застосуванню в аграрній сфері досягнень науково-технічного прогресу.

З метою визначення активності державної підтримки малих сільськогосподарських товаровиробників розраховуються спеціальні показники відношення цінових і позацінових державних дотацій на виробництво сільськогосподарської продукції до її фермерської ціни. У багатьох країнах цей індикатор досягає 20-40 %, а інколи – навіть до 70 % [1, с. 611].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Державне регулювання та економічна підтримка доходів дрібнотоварних сільськогосподарських виробників системно реалізуються за допомогою економічних важелів, до яких відносяться ціновий, податковий та кредитний. Однак масштаби такої підтримки не є достатніми. Сфера сільськогосподарського виробництва може бути ефективною та конкурентоспроможною лише тоді, коли вона не виконуватиме функцію донора для інших галузей національної економіки, а буде сама отримувати належні державні субвенції.

Ефективність економічного механізму державного регулювання та підтримки дрібнотоварних сільськогосподарських виробників може бути впливовою, коли ресурси, пільги, дотації, субвенції та інші засоби державної підтримки виділяються під державні, регіональні чи локальні цільові програми сільськогосподарського виробництва; сільськогосподарськими товаровиробниками дотримуються умови, що передбачаються затвердженими програмами; визначається частка державної підтримки опрацьованих програм. Однак питання щодо застосування програмно-цільового методу організаційного та економічного механізмів державного управління розвитком аграрного виробництва загалом та його дрібного підприємництва зокрема потребує подальших наукових досліджень.

Література

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук. – К. : Вид-во КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. 2002. – 624 с.

2. Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру / Закон України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 22 липня. – С. 135-136.

3. Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки / Указ Президента України // Сільський час. – 2002. – 27 лютого. – № 16.

4. Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників / Указ президента України // Урядовий кур'єр. – 1998. – 11 червня. – № 128.

5. Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна / Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 2000. – 1 липня. – № 117.

6. Про фіксований сільськогосподарський податок / Закон України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 30 березня. – № 18.

7. Янків М.Д. Аграрна реформа як чинник продовольчої безпеки України / М.Д. Янків // Регіональна економіка. – 2000. – № 1.

8. Янків М.Д. Регіональні аспекти фінансової підтримки АПК / М.Д. Янків // Фінанси України : журнал. – 2000. – № 3. – С. 92-101.

Мартынюк И.И. **Государственное регулирование развития мелкого сельскохозяйственного производства**

Рассмотрены механизмы государственного регулирования и экономической поддержки мелких сельскохозяйственных товаропроизводителей с помощью ценовых, налоговых и кредитных инструментов, к которым относятся залоговая, целевая, интервенционная, контрольная и ориентировочная цены. Льготное налогообложение и кредитирование фермерских хозяйств, а также прямые дотации с бюджета в качестве субсидий и субвенций использованы с целью государственной поддержки мелких аграрных предприятий. Применен программно-целевой метод организационного и экономического механизмов государственного управления развитием аграрного производства.

Ключевые слова: мелкие сельскохозяйственные товаропроизводители, государственные регулирование и поддержка, дотации, субсидии, субвенции, льготные налогообложение и кредитирование.

Martynyuk I.I. **State Regulation of Small Agricultural Production**

The mechanisms of state regulation and economic support for small agricultural producers through price, tax and credit instruments, which include mortgage, target, intervention, control and estimated prices, are studied. Preferential taxation and farm loans and direct subsidies from the state budget subsidies and subventions are used to state support of small farms. The program-target method of organizational and economic mechanisms of governance in agriculture development is applied.

Keywords: small agricultural producers, government regulation and support, subsidies, grants, preferential tax credit.

УДК 330.567.22:336.76

Проф. Г.О. Партин, канд. екон. наук;
магістрант Я.Р. Грудка – НУ "Львівська політехніка"

СТАН СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ З ВРАХУВАННЯМ УМОВ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Обґрунтовано сутність споживчого кредитування та проаналізовано його стан в умовах економічної та політичної кризи в Україні. Поряд із цим виявлено основні проблеми, що стосуються надання кредитів фізичним особам. Зроблено аналіз ринку споживчого кредитування в Україні. Визначено специфіку кредитних відносин між позичальниками і кредиторами. Доведено, що кредитування фізичних осіб має значний вплив на розвиток як банківського сектору, так і економіки країни загалом. Розроблено

рекомендації для забезпечення збільшення обсягів та підвищення ефективності споживчого кредитування. Досліджено майбутні тенденції його розвитку.

Ключові слова: споживче кредитування, фінансова нестабільність, кредитування, ризики споживчого кредитування, шляхи розвитку споживчого кредитування.

Постановка проблеми. В умовах політичної та економічної нестабільності в Україні виникла необхідність вдосконалення організації кредитування населення. З боку кредиторів проблема полягає у зниженні здатності позичальників своєчасно погашати кредити, збільшенні ризику неповернення кредитних коштів, а отож – у зростанні ризику зниження ліквідності банків. Зі сторони позичальників, проблемами є високі процентні ставки за кредити, а при кредитуванні в іноземній валюті – ще й зростання курсу валюти, у якій надається кредит. Політична та економічна криза в Україні є важким випробуванням для національної банківської системи, що може знизити довіру населення до банківського сектору, зробити банківську систему вразливішою щодо забезпечення належної якості кредитного портфеля, особливо пов'язаного зі споживчим кредитуванням, порушити ліквідність і платоспроможність банків. Водночас активізація споживчого кредитування є економічно важливою і вигідною не тільки для банківських установ та населення, але й сприяє стабілізації й розвитку економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розглядаються різні аспекти споживчого кредитування. Цю проблематику досліджували А. Даниленко, А. Міщенко, А. Мороз, А. Ульяновський, В. Базилевич, В. Василенко, Д. Гриньков, І. Брідченко, Т. Павлюченко. У працях науковців висвітлено зміст і основні засади споживчого кредитування, окреслено основні напрями його розвитку в Україні. Однак потребують подальшого дослідження і вивчення особливості організації споживчого кредитування в умовах сучасної економічної та політичної ситуації в Україні.

Метою роботи є дослідження особливостей сучасного стану споживчого кредитування в Україні, виокремлення основних проблем щодо його подальшого розвитку за умов політичної та економічної нестабільності та шляхів їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу. Серед найпоширеніших видів банківських операцій у розвинених країнах світу є споживче кредитування. Саме цей вид послуг є визначальним стимулювальним чинником інтенсифікації розвитку економіки **[**10, с. 69**]**. В Україні побутує думка, що синонімом до споживчого кредитування є кредит на споживчі цілі, тобто його розглядають як позику за певним цільовим призначенням. Однак практика розвинених банківських систем свідчить, що у понятті споживчий кредит полягає визначення не просто угоди, що ототожнюється із споживчими потребами, а угода, що дає споживачеві особливі можливості правового захисту, які не характерні для інших банківських кредитних угод **[**2, с. 160**]**.

Сьогодні в літературних джерелах немає систематизованої інформації про різні аспекти організації та методики цього виду кредитування та пов'язаних з ним ризиків. Споживчий кредит розглядають лише в ракурсі кредитування загалом. Такий методологічний акцент не є коректним, оскільки споживче

кредитування має свої особливості. Для окремих категорій громадян, таких як: пенсіонери, інваліди, малозабезпечені сім'ї, придбання товарів, призначених для тривалого користування без кредиту, стає неможливим. З огляду на те, вагомого значення набуває вдосконалення концепції та стратегії розвитку споживчого кредитування у нашій державі з врахуванням умов наявної фінансово-економічної і політичної ситуації.

Об'єктом кредитування за споживчим кредитом може бути практично будь-який предмет споживання, товар чи послуга. Банки виступають кредиторами щодо купівлі житла, автомобілів, техніки, витрат на навчання, лікування, відпочинку, ремонту квартир, будинків тощо. Споживчий кредит в Україні надається в національній валюті фізичним особам на їхні власні потреби (на придбання споживчих товарів та послуг тривалого користування) **[**1**]**.

За останні роки обсяг споживчого кредитування в Україні постійно зростав. Так, у 2013 р., порівняно з 2012 р., він зріс від 8,8 млрд грн (7,1 %) до 131,5 млрд грн. Частка споживчих кредитів у 2013 р. становила 83 % від обсягу усіх банківських позик. На цей вид кредитів припало 110 млрд зі 132,3 млрд грн кредитів, виданих фізичним особам. Тому пропозицію саме споживчих кредитів банки постійно збільшували. Ставки за цими кредитами також мали тенденцію до зростання **[**6, 9**]**.

Основну частку приросту споживчого кредитування, окрім Києва та області, де обсяг приросту дорівнював 9,7 млрд грн, продемонстрували: Луганська обл. – 229 млн грн, АР Крим – 64 млн грн, Кіровоградська обл. – 39 млн грн, Полтавська обл. – 13 млн грн, Запорізька обл. – 6 млн грн. В інших регіонах України простежувалось зниження обсягу портфеля споживчих кредитів **[**7, 8**]**.

Загальний кредитний портфель банків України щодо кредитів, виданих фізичним особам, на 1 серпня 2013 р. становив 190,8 млрд грн, збільшившись за останній рік на 1 млрд грн **[**6, 7**]**.

До моменту політико-економічної кризи високим рівнем розвитку характеризувалось беззаставне споживче кредитування, яке передбачало стабільний попит, високу прибутковість та прийнятний рівень ризиків за умови, що кредитування здійснювалось на невеликі суми. Однак протягом останніх місяців через економічну і політичну нестабільність в Україні спостерігається тенденція до скорочення частки споживчих кредитів у кредитному портфелі вітчизняних банків. Сьогодні банки надають значно менше споживчих кредитів, ніж у будь-якій розвиненій країні світу, де операції з фізичними особами становлять близько третини загального обсягу всіх операцій, що їх здійснюють фінансово-кредитні установи держав із ринковою економікою.

Зменшення обсягів споживчого кредитування в Україні за умов політичних і економічних труднощів пояснюється такими причинами:

- підвищенням вимог кредиторів до позичальників з метою захисту від будь-яких додаткових кредитних ризиків;
- зменшенням кількості потенційних позичальників з урахуванням економічної ситуації у державі;
- ускладнення процедури здійснення реструктуризації кредитів **[**5, с. 7, 9, 25**]**.

У докризовий період конкуренція між банківськими установами щодо споживчого кредитування стосувалася переважно ціни кредиту та часу на оформлення кредитної заяви. За умов фінансових труднощів банки конкурують за частку ринку. Водночас можна стверджувати, що за умови оздоровлення вітчизняної економіки в банків з'явиться більше потенційних позичальників. Після подолання фінансової нестабільності подальший розвиток споживчого кредитування матиме такі особливості:

- зосередження основної уваги на кредитах у національній валюті, що допоможе уникнути валютного ризику як для кредиторів, так і для позичальників;
- необхідність здійснення відкритої кредитної політики щодо інформування потенційних клієнтів про реальну ціну кредиту;
- активізація на ринку позикового капіталу діяльності небанківських фінансових установ, які в розвинених країнах світу посідають важливе місце у споживчому кредитуванні [3].

До основних причин, що стримують розвиток споживчого кредитування в Україні за умов фінансово-економічної та політичної кризи і які можуть негативно позначитись на діяльності та фінансовій стабільності комерційних банків, можна віднести:

- зростання кредитного ризику, пов'язаного з необ'єктивною оцінкою кредитоспроможності фізичних осіб-позичальників. У багатьох розвинених країнах світу кредитори користуються послугами незалежних бюро кредитних історій, що сприяє зменшенню витрат та ризиків фінансово-кредитних установ, однак в Україні така практика недостатньо поширена [5, с. 7, 9, 25];
- низький рівень оплати праці в Україні, тобто неможливість повернення багатьма позичальниками суми кредиту і відсотків за ним;
- незначний рівень довіри населення до банківських структур;
- у практиці кредитного аналізу банки мають враховувати фактор присутності тіньової економіки, що часто не дає змоги об'єктивно оцінити позичальника [5, с. 7, 9, 25];
- вища вартість придбання товарів у кредит, ніж при оплаті готівкою.

Ще однією проблемою, яка підсилює кризові тенденції, є нестабільність курсу валют, їхнє стрімке зростання, а отже – підвищення ризику неповернення кредитів, отриманих в іноземній валюті.

Для подолання зазначених вище проблем та забезпечення розвитку споживчого кредитування в Україні необхідно:

- комерційним банкам: забезпечити збереження якісних показників кредитного портфеля при інтенсивному збільшенні його обсягів;
- Національному банку України: вдосконалити регулювання кредитних взаємовідносин між кредиторами і позичальниками з приводу обслуговування споживчих кредитів та розробити механізми, які унеможливлять кредитування фізичних осіб без інформації про їхні реальні, а не номінальні, доходи;
- Уряду України: здійснювати політику стабілізування економічної та політичної ситуації у державі, реалізовувати заходи щодо забезпечення сприятливих умов для підвищення рівня доходів населення;
- Верховній Раді України: вдосконалювати державне законодавство з питань регулювання та контролю діяльності фінансових посередників.

Окрім цього, необхідно підвищувати фінансову грамотність населення, а отже – і довіру до комерційних банків.

Основні напрями майбутнього розвитку споживчого кредитування в Україні виокремлюються у ракурсі його сучасного стану та елементів соціально-економічної ситуації в державі. Після подолання кризи існують значні перспективи розвитку короткострокового кредитування населення для придбання товарів народного споживання [4, с. 247]. Пояснюється це тим, що за такого виду кредитування ризиковість операцій значно менша, оскільки терміни кредитування невеликі (до одного року), а суми порівняно незначні. Збільшення обсягів довгострокового кредитування населення є ще одним напрямом у концепції становлення споживчого кредитування на вітчизняному ринку банківських послуг. Важливою є інтенсифікація розвитку житлового кредитування фізичних осіб. Цей сегмент ринку сьогодні розвивається недостатніми темпами, хоч йому прогнозують значні перспективи [2, с. 195].

Отже, економіко-політична криза дає змогу визначити міцність банківської системи України та оцінити проблеми, яким у період економічного зростання не надавалось достатньої уваги.

Висновки. Споживче кредитування – найпоширеніший вид банківських операцій у розвинених країнах світу. В Україні обсяги споживчого кредитування зменшуються через негативний вплив фінансово-економічної та політичної кризи, яка зумовлює підвищення кредитних ризиків; зниження купівельної спроможності населення; зменшення довіри до банків; зростання вартості придбання товарів у кредит.

Для подолання зазначених вище проблем необхідно забезпечити збереження якості кредитного портфеля, удосконалення взаємовідносин між кредиторами та позичальниками; розробити заходи для підвищення рівня доходів населення; удосконалити державне законодавство, яке регулює споживче кредитування; підвищити фінансову грамотність населення.

Майбутній розвиток споживчого кредитування виокремлюється у двох напрямах: надання короткострокових кредитів для придбання товарів народного споживання та довгострокового кредитування для фінансування житлового будівництва.

Отже, збільшення обсягів споживчого кредитування є дуже важливим не лише для банківської системи України, а й для стабілізації та розвитку економіки держави загалом.

Література

1. Закон України "Про захист прав споживачів" від 12.05.1991 р., № 1023-XII. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12.

2. Васюренко О.В. Банківські операції : навч. посібн. – Вид. 4-те, [перероб. та доп.]. / О.В. Васюренко. – К. : Вид-во "Знання", 2011. – 324 с.

3. Грищук Ю.П. Проблеми споживчого кредитування в Україні / Ю.П. Грищук. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Economics/1_1167 50.doc.htm.

4. Мороз А.М. Кредитний менеджмент : навч. посібн. / А.М. Мороз, Р.І. Шевченко, І.В. Дубик. – К. : Вид-во КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, 2009. – 399 с.

5. О. Куценко. Споживче кредитування в Україні: огляд ринку та практики // Розвиток фінансового сектору : проект USAID. – К. : Вид-во USAID, 2011. – 26 с.

6. Офіційний сайт Асоціації українських банків. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.aub.com.ua.

7. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.bank.gov.ua

8. РБК-Україна. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.finance.rbc.ua.

9. Економіст // Український журнал. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.ua-ekonomist.com.

10. Улановский А. Потребительский кредит: что нужно знать перед тем, как идти в банк // Финансы для всех. – 2007. – № 12. – С. 10-11.

Партын Г.О., Грудка Я.Р. **Состояние потребительского кредитования в Украине и перспективы его развития с учетом условий современной финансово-экономической и политической ситуации**

Обоснована сущность потребительского кредитования и проанализировано его состояние в условиях экономического и политического кризиса в Украине. Выявлены основные проблемы, касающиеся предоставления кредитов физическим лицам. Сделан анализ рынка потребительского кредитования в Украине. Определена специфика кредитных отношений между заемщиками и кредиторами. Доказано, что кредитование физических лиц имеет значительное влияние на развитие как банковского сектора, так и экономики страны в целом. Разработаны рекомендации для обеспечения увеличения объемов и повышения эффективности потребительского кредитования. Исследованы будущие тенденции его развития.

Ключевые слова: потребительское кредитование, финансовая нестабильность, кредитование, риски потребительского кредитования, пути развития потребительского кредитования.

Partyn G.O., Grudka Ya.R. The **State of Consumer Credits in Ukraine and Some Perspectives of its Development in Current Financial, Economic and Political Conditions**

The essence of the consumer crediting and its state are analyzed in the conditions of economic and political crisis in Ukraine. Besides, basic problems concerning allotting credit to individuals are educed. A market analysis of the consumer crediting in Ukraine is done as well. The specific of credit relations is defined in relation to consumer credits between borrowers and creditors. It is also proved, that crediting of individuals has a considerable influence on the development of both bank sector and national economy in general. Recommendations are worked out for providing increase of volumes and efficiency of the consumer crediting at the domestic market of bank services. Future tendencies are analyzed as well.

Keywords: consumer crediting, financial instability, crediting, the consumer crediting risks, ways of the consumer crediting development.

УДК 332.133.6:620.91-025.27

Доц. А.В. Прокіп, канд. екон. наук – НЛТУ України, м. Львів

ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ НАЯВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ "ЕНЕРГЕТИЧНИЙ КЛАСТЕР"

Здійснено огляд загальних ознак бізнес-кластера. Проаналізовано різні підходи до розуміння поняття "енергетичний кластер". Зіставлено наявні підходи до трактування форми та змісту енергетичного кластера із поняттям ієрархічно вищої категорії – бізнес кластером. Встановлено, що наявна сьогодні система уявлень про суть та структуру енергетичного кластера не є цілісною та сформованою, а окремі підходи до розуміння енергетичних кластерів вступають у суперечність із теорією кластеризації. Отримано висновок, що дефініція, зміст та теорія енергетичних кластерів загалом потребує уточнення, відповідно до теорії кластеризації.

Ключові слова: кластер, енергетичний кластер, регіональна енергетика.

Протягом останніх двох десятиліть, паралельно із загостренням проблеми енергозабезпечення окремих країн, регіонів, міст та промислових районів, активізувався пошук рішень із розвитку нових енергогенераційних технологій для використання нових чи ефективнішого використання вже наявних енергетичних ресурсів. Внаслідок цього почали з'являтись територіальні концентрації виробників енергії, енергоресурсів, енергогенераційного обладнання та інших учасників ланцюжка створення енергії кінцевого споживання – енергетичних кластерів. Проте, зважаючи на достатню новизну поняття енергетичний кластер (ЕК), існує чимало підходів до його розуміння, які іноді є суперечливими. Це актуалізує проблему дослідження наявних трактувань поняття ЕК та дослідження кожного із них на предмет відповідності базовому уявленню про бізнес-кластер. Реалізація такої задачі може бути здійснена шляхом зіставлення класичного уявлення про кластер з різними підходами до розуміння енергетичного кластера.

Не зупинятимемось на огляді та аналізі дефініцій терміна "кластер", що ґрунтовно зроблено науковцями з виявленням позитивних та негативних сторін кожного підходу, групуванням їх за різники класифікаційними ознаками, встановленням спільних та відмінних рис [1-4], оглядом теорій кластеризації та аналізом труднощів у їх застосуванні [5-7]. Наведемо базові узагальнюючі характеристики кластера та процесу кластеризації.

Згідно з С.А. Розенфельдом, кластер – концентрація фірм, які здатні забезпечувати виникнення синергійного ефекту внаслідок їх географічної близькості та взаємозалежності, навіть якщо рівень зайнятості, який вони забезпечують, не є особливо помітним [8]. У трактуванні авторів [9], кластер – мережа взаємозалежних фірм, пов'язаних між собою ланцюжком створення додаткової вартості. За визначенням М. Портера, кластер – сконцентрована за певною ознакою група взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, фірм, що надають послуги, фірм у суміжних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад університетів, організацій по стандартизації, торгівельних об'єднань) у певних галузях, які конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну діяльність [10, с. 256].

Попри існування значної кількості дефініцій поняття "кластер", існує певна невизначеність у побудові цілісної системи формалізованих критеріїв для виявлення реально сформованого кластера на практиці, його просторових меж та чіткого виявлення учасників кластера. Науковці відзначають, що необхідно відрізняти кластер від інших просторових форм взаємодії підприємств, проте при цьому не пропонуються достатньо чіткі формалізовані критерії для здійснення такої диференціації. А.Є. Шастітко зазначає, що незважаючи на доволі високий рівень емпіричної очевидності, визначення аналітичних меж кластера є непростою задачею; є явний брак розуміння того, яким чином кластер вписується у всю множину форм економічної організації, які виступають об'єктами економічного аналізу та пов'язані вирішенням задачі інноваційного розвитку економіки [11].

Науковці з Кембріджського та Единбургського університетів у [5] зазначають, що сукупність визначень поняття "кластер" демонструють очевидну проблему браку чітких меж цього поняття – як економічних, так і просторових. Автори ставлять низку питань, пов'язаних з дефініцією кластера, а саме: на яко-